

**СИНТЕЗ РІВНІВ
«СТРУКТУРА» - «АГЕНТ»
У РЕФЛЕКСИВНІЙ СОЦІОЛОГІЇ
П'ЄРА БУРДЬЄ**

У статті розглядається, яким чином П'єру Бурдьє вдається уникнути структурного редукціонізму та редукціонізму на рівні агента й запропонувати у своїй теорії синтетичний підхід. З такої точки зору аналізуються головні концепції рефлексивної соціології та їхня евристична перспективність.

Упродовж останніх років у соціології спостерігається постійний інтерес до теоретичних концепцій, зосереджених на подоланні дихотомій і суперечностей, що традиційно були в основі поділу на різні теоретичні підходи, школи тощо. Загалом такий розвиток можна пояснити, з одного боку, усвідомленням неможливості побудувати «велику теорію» з потужним пояснювальним потенціалом на базі одного з рівнів аналізу та, з ін-

шого боку, відмовою теоретиків від необхідності постійного вибору між ними.

Так, для американської соціології це була відмова від вибору між теоріями макро й мікро рівнів, наприклад структурним функціоналізмом і символічним інтеракціонізмом. Відповідно в центрі уваги опинилися концепції, зосереджені на подоланні розриву макро й мікро підходів і побудові метатеорій¹, які б синтезували дані рівні

¹ Термін метатеорія (метатеоретизування) вживається у розумінні Дж. Рітцера як вивчення/рефлексування теорій з метою глибшого аналізу (метатеоретизування)/розбудови (метатеорія) нової перспективи, нового підходу [2].

аналізу в цілісну перспективу. Серед найбільш впливових слід згадати теоретичні побудови, запропоновані Дж. Александером і Дж. Рітцером.

Подібним чином, виходячи з історичної традиції, в європейській соціології наріжним питанням була проблема первинності/домінування структури чи агента¹. Відповідно прикладом може бути відмова від вибору між структуралістськими та екзистенціалістськими теоріями. У фокусі опинилися концепції, зосереджені на розв'язанні проблеми поєднання агента (тобто людини як суб'єкта дії) та соціальної структури. Зокрема, до таких концепцій належать теоретичні побудови М. Арчер, Е. Гідденса, П. Бурдьє, Д. Локвуда, Н. Моузеліса, П. Штомпки та інших (див. огляд у [1]). Загалом ці теорії постулюють себе як такі, що запропонували адекватне пояснення взаємних конститууючих впливів людей/агентів і суспільства/соціальної структури без надання засадничої переваги тій чи іншій стороні. Звісно, питання адекватності таких пояснень залишається відкритим і потребує критичного розгляду.

Водночас необхідно зазначити наявність певної конвергенції між інтеграційними зусиллями по обидва боки океану. Так, окрім очевидного збігу в часі, слід відзначити відхід від дихотомій, індивідуалізм/холізм (на користь релятивізму) та об'єктивізм/суб'єктивізм. Прикладом може бути подібність закликів П. Бурдьє та Дж. Рітцера. Так, перший відмовляється від поділу на об'єктивне (структура) та суб'єктивне (агент) і розвиває альтернативний інтегративний підхід, який називає «конструктивістським структуралізмом». Водночас Рітцер наводить аргументи на користь парадигми, що поєднує чотири виміри: макро-, мікро-, суб'єктивний та об'єктивний [3].

Таким чином, дану роботу присвячено аналізу рефлексивної соціології П. Бурдьє як спроби синтезу «структури» й «агента». Мені видається доцільним почати з розгляду понять «структура» й «агент» і аналізу онтологічних засад конструктивістського структуралізму П. Бурдьє, а потому перейти до аналізу взаємодії структури/агента в часі, проблеми місця культури та питання інтерпретації соціальних змін.

Як було зазначено вище, «теоретичний проект» рефлексивної соціології П. Бурдьє (подібно до інших теорій синтезу) вже «мав готовий для

себе ринок»², за висловом Дж. Паркера [4], як такий, що так чи інакше давав відповідь на центральне питання європейської соціологічної теорії - як саме поєднати структуру й агента (об'єктивізм, де об'єкти редукують суб'єктів і немає місця агенту, і суб'єктивізм, де ситуація є протилежною і немає місця структурі). Принциповою є ідея того, що структура й агент (дія) не можуть бути відокремлені одне від одного та конституують, сприяють і обмежують одне одного у (взаємодії).

У найзагальніших рисах можна говорити про належність соціології Бурдьє до так званих теорій «дуальності», «структурації» (в широкому сенсі), де структура й агент сприймаються як одне ціле (найяскравіший приклад-теорія структурації Е. Гідденса [5; 6]), на протигагу «дуалізму», де базові категорії розглядаються як логічно відокремлені одна від одної³. Сам Бурдьє надає перевагу термінам «генетичний структуралізм» або «конструктивістський структуралізм» [7]. Загалом він береться за вирішення тих самих фундаментальних питань, що й Гідденс, і, на думку Дж. Паркера, «є прикладом структуралістського мислення» [8]. Більше того, незважаючи на його неприховану ворожість до способу теоретизування Гідденса (якого Бурдьє називає «теоретичною теорією» або схоластикою), він не може обійти частого асоціювання з ідеями останнього⁴. Цікавим є той факт, що обидва дослідники майже не посилаються на роботи один одного, незважаючи на спільний фокус (репродукування соціального життя) та подібність деяких концептів. Але перейдемо, власне, до аналізу теорії.

Бурдьє намагається подолати дихотомію об'єктивізму та суб'єктивізму, «абсурдну опозицію між індивідом і суспільством» [13]. Точніше, знайти таку перспективу, яка би поєднувала дві домінантні (принаймні на той час у Європі) теорії: феноменологію (чи то екзистенціалізм у його французькій версії) та структуралізм.

П. Бурдьє починає з виокремлення трьох способів (типів) теоретичного пізнання (modes of theoretical knowledge), «кожен з яких включає набір (зазвичай такий, що не є чітко визначеним⁵) певних антропологічних тез, ... спільним для яких є протипокладеність практичному знанню» [14]. Мова йде про феноменологічне, об'єктивістське та діалектичне пізнання.

¹ Тут і далі «агент» вживається як синонім агентності і є перекладом терміна «agency» з англійської.

² Тут і далі всі цитати наведено в перекладі автора.

³ Тобто за дуалізму об'єкт не може водночас бути суб'єктом і навпаки, тоді як поняття дуальності передбачає відмову від дуалізму об'єкта й суб'єкта та спричинює їхнє злиття в одне ціле.

⁴ Достатньо подивитися будь-який огляд його конструктивістського структуралізму, щоб упевнитися в цьому (див., наприклад, [9-12]).

⁵ Переклад з англійської, в оригіналі - tacit.

Феноменологічне (або етнометодологічне) пізнання намагається досягнути світ первинного досвіду, досвіду, що переживається людиною як такий, що сприймається безпосередньо, не рефлексується і не передбачає питання про умови власної можливості.

Об'єктивістське пізнання (окремим випадком якого є структуралістська герменевтика) конструює об'єктивні відносини (наприклад економіка чи лінгвістика), які структурують практику (practice), репрезентації практик і первинне знання (практичне й безпосереднє (tacit)). Отже, об'єктивістське пізнання відходить від безпосереднього, первинного знання, від сприйняття світу як природного й самого по собі зрозумілого.

Діалектичне пізнання є наступним кроком після об'єктивістського, подальшим відходом від нього, при якому постають питання вже про умови його можливості. Отже, цей другий відхід є потрібний, щоб «вийти за ... й досягнути обмеження об'єктивістського пізнання, що є необхідним моментом наукового пізнання, ... розірвати з об'єктивістською абстракцією, поставивши питання про умови можливості, а отже, й про ліміти об'єктивного та об'єктивуючої перспективи, що бере практики ззовні як *fait accompli* замість того, щоб конструювати їхній генеративний принцип, розміщуючи себе всередині моменту їхнього здійснення» [15], щоб уможливити «науку про діалектичні відносини між об'єктивними структурами, до яких дає доступ об'єктивістське пізнання, та структурними диспозиціями, всередині яких такі структури актуалізуються і які їх репродукують» [16].

Інакше кажучи, діалектичний тип пізнання є спробою показати, як об'єктивні відносини (об'єктивістське (пі)знання) постійно актуалізуються та репродукуються на феноменологічному рівні, тобто рівні суб'єктивних відносин. Таким чином, Бурдьє концентрує увагу саме на цьому типі пізнання, адже він є синтезом об'єктивістського і феноменологічного й дозволяє оминати «помилки» й обмеження структуралізму та етнометодології.

Такими обмеженнями і прорахунками П. Бурдьє вважає:

для структуралізму - питання реіфікації (reification) і реалізму. Наслідуючи Дюркгейма, всі структуралісти говорять про трансцендентне,

постійне й позаісторичне Існування всіх колективних «реальностей», існування структур як таких, що є абсолютно незалежними від будь-яких дій і впливів індивідів (чи суб'єктів). Унаслідок такого розуміння питання про актуалізацію та репродукування структур у часі через дії суб'єктів просто анулювалося. Відповідно, структуралісти оперують механістичною моделлю дії-детермінантною функцією трансцендентної структури [17]. (Варто зазначити, що на це звертає увагу і Е. Гідденс);

*для феноменології*¹ - редукціонізм, при якому об'єктивні структури зводяться до ситуативних, інтеракціональних детермінант.

Таким чином, можна стверджувати, що Бурдьє фокусує увагу на діалектичних відносинах між суб'єктивними феноменами та об'єктивною структурою: «З одного боку, об'єктивні структури... лежать в основі репрезентацій і конституують структурні обмеження для взаємодії, але з іншого боку, такі репрезентації мають бути взяті до уваги, адже треба зважати, як щоденні зусилля та дії, індивідуальні чи колективні, можуть приводити до трансформації чи закріплення наявних структур» [19].

Іншими словами, як «серединний» шлях між зазначеними екстремумами Бурдьє пропонує тричастинну концепцію «структура-габітус-практика». Так, структура й практика належать відповідно до об'єктивних умов дії та власне інтеракціональної діяльності (doings) індивідів, тоді як саме в габітусі² втілено діалектичний інтегративний механізм, що поєднує їх. Детально поняття габітусу буде розглянуто в наступному розділі, тоді як наразі я вважаю за доцільне зосередитися на структурі й практиці.

Отже, правомірно буде говорити про те, що у визначенні *структури* Бурдьє наслідує традиційний структуралістський підхід і розглядає її як *сукупність зв'язків*, а у випадку *соціальної структури* - *сукупність зв'язків між соціальними позиціями*. Таке визначення містить у собі розуміння структури як ієрархії позицій, об'єктивної та реально існуючої, а також незалежної (відносно) від суб'єкта (практики), «від свідомості й волі агентів». Власне, це розуміння не є унікальним для теорій синтезу і його поділяє, наприклад, М. Арчер. Також, за Бурдьє, «[об'єктивні] структури ... спрямовують та обмежують їхні [агентів] практики та репрезентації» [21].

¹ Тут цікаво відзначити, що деякі дослідники [18] говорять про неадекватність такої критики щодо власне феноменології Е. Гуссерля чи соціальної феноменології А. Шюца. Один з найчастіше вживаних аргументів: метою застосування феноменологічної редукції є саме відрив від безпосереднього сприйняття, буденного знання, взаємодії тощо й досягнення трансцендентального рівня чистого *я*; на певному її етапі можна виокремити й аналізувати трансцендентні (у структуралістському розумінні) структури.

² Тут треба зазначити, що існує також погляд на габітус як «технологію себе, самості», як складову особистості [20].

Принциповим у теорії Бурдьє є введення поняття *практики* там, де інші вживають поняття агента. Він таким чином намагається оминати дилему «об'єктивізм-суб'єктивізм» і розглядає практики як результат діалектичної взаємодії структури й агента [22]. Так, практики не є ні об'єктивно детермінованими, ні результатом свободної волі. Можна стверджувати, що практики є рутинізованими діями (індивіда чи групи), щоденною поведінкою та активністю, «не більше ніж грою ролей [на кшталт театру], втіленням плану» [23]. Практика є тим, у чому актуалізується та «здійснюється» структура. Із зазначеного випливає, що практики наслідують певні зразки («патерни»), хоча і є індивідуальними та до певної міри унікальними й передбачуваними. При цьому передбачуваність і типовість зумовлена структурою (її впливом), тоді як унікальність – природною відмінністю між акторами та варіаціями історичних (часових) обставин здійснення практики.

Інакше кажучи, агент як такий у теорії Бурдьє відсутній (власне, це поняття майже не вживається і не визначається). Частково це пояснюється, як на мене, належністю П. Бурдьє до французької традиції теоретизування, у якій домінують позицію займали на той час (і в цілому) функціоналізм і структуралізм (поодинокими винятками були представники екзистенціалізму). Навіть захоплення Бурдьє етнометодологією на певному етапі його навчання справило істотно менший вплив, ніж теорії Дюркгейма, Леві-Стросса чи Соссюра.

Отже, поєднання структуралізму й конструктивізму (застосовуючи більш адекватний термін, ніж феноменологія) тяжіє до першого (саме тому інколи Бурдьє розглядають як постструктураліста). Говорячи про те, що індивіди на основі своїх позицій у соціальному просторі сприймають та конструюють соціальний світ, він, однак, ігнорує їхню суб'єктивність та інтенціональність і зазначає, що такі сприйняття і конструювання забезпечуються й обмежуються структурою. Агент у Бурдьє обмежений своєю залежністю від потреби бути «розміщеним» в історичній структурі конкуруючих інтересів, об'єктивованим та відсутній як окремий і достатній концепт, втілений у «габітусі-практиці» [24].

Водночас цікавим є той факт, що зберігається поняття креативності індивіда (агента), але йому приділяється набагато менша увага, ніж, наприклад, у Арчер. Існуванню стабільних і ста-

лих структур у часі постійно загрожує можливість креативного використання цих структур індивідами в їхніх практиках. Власне, саме завдяки цьому можливі будь-які структурні й соціальні зміни. Проте слід наголосити, що індивід усе одно є «вбудованим» у структуру. «Домінантною тенденцією є реалізація агентами їхнього впливу (power) у спосіб, що загалом має тенденцію до консервації структури конкуруючих груп чи інтересів. Люди мають включитися в соціальну боротьбу, але залишають при собі певну частину «агентності», особливо щодо вибору засобів такої боротьби» [25]. Однак такий вплив суттєво обмежений через те, що «автономність інтересів» у Бурдьє є властивістю не агента (суб'єкта), а структури (об'єктивної сторони).

Підсумовуючи, можна сказати, що таке розуміння місця індивіда стосовно структури та визначення практики є причиною того, що досить часто погляди Бурдьє порівнюються з розумінням індивіда як «носія» структури, притаманним Л. Альтюсеру.

З іншого боку, заміна концепту агента (відносно незалежного від структури) поняттям практики та «практики-габітусу» знімає питання дуалізму (чи то аналітичного, чи то філософського) структури-агента, бо виступає на користь дуальності (яка втілена як у практиці, так і в габітусі), зближуючи Бурдьє з Гідденсом.

Тепер перейдемо до розгляду того, яким чином реалізується синтез «структура-агент» і концепт дуальності в теорії П. Бурдьє. Як уже було зазначено, для подолання обмежень феноменологічного та структуралістського мислення і формування синтетичного, діалектичного за його визначенням підходу Бурдьє запроваджує тріаду «структура-габітус-практика», де саме в габітусі втілено діалектичний інтегративний механізм, що поєднує структуру й практику.

Саме через габітус¹ структура керує практикою. Водночас габітус – «системи закріплених, тривалих і здатних до транспонування диспозицій», тобто когнітивні мотивуючі структури, тенденції чи схильності, які, у свою чергу, репродукують структури через власне інкорпорування в практики (дії та інтеракції людей) [27]. Це можна проілюструвати так: членство (позиція) в певному соціальному класі (структурі) означає певні об'єктивно зумовлені й визначені диспозиції (габітус), як, наприклад, спосіб сприйняття і дії, що є інкорпорованими у взаємодію членів цього класу, і таким чином у часі має тенденцію

¹ Цікаво відзначити, що для поняття, яке би відтворювало діалектику позицій і диспозицій, Бурдьє «відновлює» термін із середньовічної схоластики, який сам по собі є інтерпретацією поняття «hexis» Арістотеля [26].

до підсилення та репродукування об'єктивних умов їхніх практик.

Отже, габітус є «ментальними або когнітивними структурами», через які індивіди взаємодіють з навколишнім світом, і водночас «продуктом інтерналізації структур соціального світу» [28]. Тобто індивіди «озброєні» набором інтерналізованих схем, через які вони сприймають, розуміють і оцінюють соціальний світ, через які вони як здійснюють практики, так і сприймають та оцінюють їх. В одній із робіт Бурдьє навіть визначає габітус як «інтерналізовані, "включені" соціальні структури» [29].

Бурдьє намагається водночас оминати розуміння дії (чи то практики) як механістичної відповіді на габітус (що оперує як структура) і зберегти розуміння об'єктивних структур як «трансцендентних суб'єктивних інтенцій і проєктів свідомості, як колективних, так і індивідуальних» [30]. Для цього він стверджує, що практики не можуть походити з об'єктивних умов, а «мають бути взяті до уваги тільки через співвідношення об'єктивної структури, що визначає соціальні умови виробництва габітусу, який спричиняє їх [практики], та умов, у яких оперує сам габітус, тобто кон'юнктури, що ... представляє певний стан цієї структури» [31].

Таким чином, габітус є «генеративним принципом регульованої імпровізації», який дозволяє й обмежує креативність людської дії в певній ситуації. Така подвійна роль досягається через розрізнення загальних і специфічних умов дії, об'єктивної структури й кон'юнктури [32].

Інакше кажучи, якщо об'єктивна структура встановлює обмеження (що є можливим), специфічна кон'юнктура (ситуація, в якій на даний момент здійснюється практика/дія) забезпечує певний рівень креативності. Певною мірою, на мою думку, можна говорити про те, що саме поняття габітусу, таким чином, передбачає наявність креативності (а отже, відсутність предетермінованої та механістичної дії (практики)) і неможливість повністю передбачити дії індивіда. Для підкреслення цього можна навести такий вислів Бурдьє: «[Габітус] забезпечує свободу, що зумовлена і зумовлює, далеку за змістом як від непередбачуваного новоутворення, так і від простого механістичного відтворення умов» [33].

З усього зазначеного випливає, що саме в габітусі відбувається взаємодія структури й агента

(тут - практики), їхній синтез. При цьому габітус є водночас як «структуруючою структурою», так і «структурованою структурою», продукує і є продуктом соціального світу, формує соціальну структуру і є формованим нею. Тобто в концепті габітусу Бурдьє втілює дуальність об'єкта й суб'єкта подібно до того, як це робить Гідденс у понятті структурації.

З іншого боку, варто наголосити, що габітус не детермінує практику й дію, а просто «пропонує», як люди мають думати, обирати (стратегії поведінки, дії тощо), поводитися. Власне, остаточне рішення (хоч і залежне від габітусу) залишається за суб'єктом. Як пише Бурдьє: «Люди не є дурнями» [34], а з іншого боку, вони не є і раціональними (теоретик не визнає теорії соціального вибору). Замість цього люди діють «розсудливо», їм притаманний «практичний сенс». Тобто у своїх діях вони користуються певною логікою, але це не раціональна, а практична логіка (або, точніше, логіка практики) [35]. Така практична логіка є «політетичною», здатною одночасно підтримувати «розмаїття невизначених і в термінах формальної логіки взаємозаперечних значень через загальний контекст свого побутування як практичний» [36]. Таке твердження є важливим не тільки тому, що підкреслює відмінність між практичною логікою та формальною (раціональністю), а й тому, що нагадує про «релятивізм» Бурдьє, що дозволяє розглядати габітус не як стале утворення, а як таке, що постійно формується (адаптується) і формує.

Варто також наголосити, що габітус функціонує «нижче рівня свідомості чи мови, поза зоною досягнення інтроспекції чи контролем волі» [37]. Тобто індивід не використовує габітус свідомо і не усвідомлює його існування (і тут можна помітити вплив етнометодологічної перспективи), втілюючи габітус у найбільш буденні способи - манери поведінки, розмови, споживання їжі, привітання тощо².

Габітус «набувається» в результаті довготривалого перебування на певній позиції в соціальному світі, тому індивід стає тим більше «індоктринованим» габітусом, чим довше він «включений» у нього й оперує ним³. Будучи відображенням об'єктивного поділу соціальної структури (наприклад, за віком, статтю, соціальним класом, освітою тощо), габітус не існує як універсальне явище. Інакше кажучи, для кожної з позицій в

¹ Англійською conditioned and conditional freedom.

² Але тут слід наголосити, що «габітус жодним чином не є синонімом "норм", а "підсвідоме планування і формування стратегій" є не неможливістю, а фактом буденного життя» [38].

³ За зміни позиції в структурі наявний габітус перестає бути адекватним для подальшого здійснення практик. Такий стан Бурдьє визначає як «гістерезис», «запізнення».

ієрархії та структурах існують різні габітуси; більше того, для одного індивіда (як такого, що може займати позиції одночасно в декількох ієрархіях чи структурах або одночасно декілька позицій) доступний певний набір габітусів, кожен з яких може мати більший чи менший вплив на практики індивіда. Зокрема, можна говорити про більш-менш свідомий вибір між наявними габітусами при здійсненні практики як про ще один аргумент на користь креативності індивіда та його відносної незалежності в теорії П. Бурдьє.

Наразі доцільно поставити запитання про спосіб вирішення проблеми соціальних (та/або історичних) змін у теорії Бурдьє.

Спочатку щодо історії та історичного розвитку. Тут можна говорити про перетворення індивіда на історичного актора завдяки використанню габітусу. Отримуючи соціальну й історичну специфічність, він набуває можливості впроваджувати (to generate) творче й винахідливе переслідування інтересів, що є стратегічною практикою. «Кожна історична подія зводить разом два аспекти історії: об'єктивну історію, яка акумулюється з плином часу в речах, артефактах, ... теоріях, звичаях, законах тощо, і "включену" історію (embodied history) у формі габітусу. Габітус уможливорює надання призначення спадщині історії» [39]. Таким чином, історія є атрибутом як габітусу, так і структури, включає і позиції, і диспозиції. А отже, історія як суб'єкт відкриває себе в історії як «об'єкти» [40].

З наведених міркувань видно, що при розгляді історії (чи то історичного розвитку) питання про соціальні зміни як такі не постає. Це, як на мене, є доволі цікавий аспект, бо суттєвими для будь-якої теорії є не лише поняття й концепти, присутні в її онтології та/чи тезаурусі, але й факт їхньої відсутності.

Тому видається логічним проаналізувати зв'язок «структура-габітус-практика» саме з точки зору можливості соціальних змін.

На основі таких уявлень:

- структура як об'єктивно існуюча;
- габітус, що формується структурою, яка передує йому в часі;
- габітус існує в теперішньому часі й формує практики;
- практики не є детермінованими габітусом (і структурою), і їх не повністю можна передбачити;
- суб'єкту притаманна креативність,

можна дійти висновку, що соціальні зміни, хоча і є можливими (завдяки креативності суб'єкта і

відносній незалежності практики від структури та габітусу, а також застосуванню адекватної концепції часу), є дуже складними для здійснення через подвійний спротив як власне структури, так і габітусу ' як своєрідного синтезу структури й практики. Водночас можна аргументувати, що габітусу теж притаманна «трансформаційна здатність» [42].

Тепер я пропоную розглянути інше принципове поняття рефлексивної соціології П. Бурдьє - «поле». Перше, що слід зазначити, це те, що воно розуміється не структурно, а релятивне (relationally).

Тут доцільно окреслити принциповий погляд П. Бурдьє на (соціальну) реальність, який доволі точно виражає його відомий вислів «реальне - це релятивне» (the real is relational). Так, «соціальні відносини (зв'язки) не можуть бути редуковані до зв'язків між суб'єктивностями, що керуються інтенціями чи "мотиваціями", тому що вони є встановленими між соціальними умовами (conditions) й позиціями, а відповідно є більш реальними, ніж суб'єкти, яких вони поєднують» [43].

Аналогічно «... справжнім (real) об'єктом аналізу» для нього є «ні індивіди, ні класи індивідів, ні інституції, до яких вони належать, а простір позицій, який може бути охарактеризований через їхні властивості» [44]. Саме ця ідея повертає нас до концепції поля.

Можна сказати, що поле є об'єктивним доповненням до ідеї габітусу. Воно є сіткою (network) зв'язків між об'єктивними позиціями всередині нього. Такі зв'язки не є набором взаємодій чи інтерсуб'єктивних зв'язків між індивідами, але існують вони незалежно від індивідуальних свідомостей або волі.

Мова йде про те, що займати позиції (всередині поля) можуть як індивіди, так і інституції, обмежені самою структурою поля. Більше того, поле розуміється як «поле бою», а його структура водночас підсилює та спрямовує стратегії, скеровані на покращення чи закріплення позицій, впроваджує принцип ієрархізації, що є найбільш вигідним для їхніх власних результатів.

Метафорично кажучи, поле можна уявити як «конкурентний ринок» [45], на якому циркулюють різні види капіталу (символічний - наприклад престиж; економічний, культурний - легітимізоване знання; соціальний - природа відносин і зв'язків). Можна говорити про наявність певної кількості напівавтономних полів, наприклад, політичного, економічного, релігійного, мис-

¹ З іншого боку, визначаючи габітус як «агентність» дехто з дослідників говорить про його велику трансформаційну здатність [41].

тецтва тощо. Кожне з них має специфічну логіку й продукує серед учасників уявлення щодо речей, до яких воно прив'язане (наприклад, влада, мистецтво, релігія тощо)'.

За Бурдьє, найголовнішим з усіх полів є політичне, ієрархія владних відносин усередині нього структурує всі інші поля. Таким чином, для того, щоб проаналізувати певне поле, треба спочатку встановити його відношення до політичного, а вже потім «змапувати» й дослідити об'єктивні позиції всередині нього, котрі ґрунтуються на формі й вазі капіталу, їм притаманного. Лише після цього може бути зрозумілою природа габітусу агентів, які займають окремі позиції в цьому полі, їхній вибір та «віяло» стратегій і практик². При цьому габітус не заперечує існування стратегічної калькуляції, яку застосовують агенти для досягнення і закріплення позицій у межах поля (набори таких стратегій запропоновані самим габітусом).

Для підсилення ієрархічного виміру (компоненти) додатково вводиться поняття символічного насилля, що реалізується непрямо, через культурні механізми, найчастіше - систему освіти, й для легітимації влади тими, хто займає домінантні позиції.

Мені видається доречним наголосити окремо, що поняття культури як такого в теорії Бурдьє немає, замість нього функціонують поняття культурного та символічного капіталів, а отже, властивості структури (та поля) і певного різновиду влади. Відповідно, це приводить до відсутності універсального феномену й концепту культури, замість якого вживається поняття культури як сукупності культурних капіталів і влади. А отже, мова може йти тільки про «конкретні» культури, притаманні окремим прошаркам, позиціям, класам тощо, наприклад «високу» чи «низьку» [48; 49; 50].

Говорячи про зв'язок габітусу й поля, можна зазначити таке. Поле обумовлює габітус, тоді як габітус конститує поле як таке, що має зміст і цінність і вартє витрачених зусиль. Між полем і габітусом існує «онтологічна співучасть». Саме через їх одночасне застосування (й існування) Бурдьє вдається відійти від дихотомії методологічного холізму й індивідуалізму на користь «методологічного релятивізму» [51]. Проте ключовим тут є саме «методологічний», бо Бурдьє стверджує, що «просте спостереження за науковим світом ... змушує пристати на позиції критичного та рефлексивного реалізму, відмовивши

як епістеміологічному абсолютизму, так і ірраціональному релятивізму» [52]. Можна сказати, що Бурдьє є прихильником критичного реалізму, який релятивне (relational) розуміє як реальне.

Отже, можна зробити такі висновки щодо основних моментів синтезу «структури/агента» в теорії П. Бурдьє (представлені у вигляді таблиці).

Структура	реальна; наявність ієрархії та позицій; <u>відносно незалежна (від практики/дій)</u>
Агент (Agency)	відсутність концепції агента як такої; поняття практики (рутинізовані дії індивідів); поняття креативності (індивіда)
Взаємодія «структура/агент»	концепція габітусу - формується структурою (частково), існує в теперішньому та впливає на практики
(Соціальні) зміни	зміни є можливими завдяки креативності індивідів, але важкими для здійснення через реакцію як структури, так і габітусу
Культура	розглядається як культурний/символічний капітал, відповідно є властивістю (частиною) структури, певним видом влади. Немає універсального концепту культури («в соціологічному розумінні»), може бути лише культура певного прошарку, класу, групи тощо (габітус)

Окремо слід сказати, що, незважаючи на загальне визнання проблеми синтезу «структура-агент» як «центральної проблеми соціологічної теорії» принаймні в Європі, ґрунтовний критичний аналіз підходів, які проголошують її вирішення, практично відсутній. Так, наприклад, рефлексивна соціологія Бурдьє майже не розглядається в цьому ракурсі (такий погляд на неї та певна критика присутні майже виключно в підручниках та посібниках), а «головні опоненти» - Гідденс та Арчер - не зверталися до його соціології, і це при тому, що погляди Гідденса багато в чому подібні до поглядів Бурдьє, а Арчер є одним із найбільших критиків Гідденса.

Ситуація є ще більш критичною в Україні, де потреба в подібних дослідженнях, зокрема такому аналізі, є надзвичайно актуальною в контексті розвитку сучасної теоретичної соціології України. Існує певна кількість публікацій і досліджень конструктивістського структуралізму Бурдьє (українською чи російською мовою), жодне з яких не розглядає його під таким кутом зору. Роботи соціолога, зосереджені на цьому питанні, є мало доступними.

¹ Приклад аналізу окремих полів та взаємодії капіталів у них можна подивитися в [46].

² Тут треба зазначити, що доволі часто Бурдьє звинувачують у соціологічному редукціонізмі, який полягає в тому, що він виводить за межі аналізу і не розглядає взагалі питання наявності ціннісних орієнтацій чи диспозицій, моральності тощо, окреслюючи габітус і стратегії як такі, що налаштовані тільки на досягнення і реалізацію певних інтересів [47].

1. *Parker J.* Structuration.- London: Open University Press, 2000- P. 3-37.
2. *Ritzer G.* Modern Sociological Theory.- The McGraw-Hill Companies, Inc., 1996- P. 486, 491.
3. *Ritzer G., Gindoff P.* Agency-Structure, Micro-Macro, Individualism-Holism-Relationism: A Metatheoretical Explanation of Theoretical Convergence between the United States and Europe // Sztompka P. (ed.). Agency and Structure: Reorienting Social Theory.- Gordon and Breach Science Publishers, 1994.- P. 4-5.
4. *Parker J.* Op. cit- P. 14.
5. *Layder D.* Structure, Interaction, and Social Theory.- London, Boston: Henley Routledge & Kenan Paul Ltd., 1981.- P. 74-75.
6. *Parker J.* Op. cit- P. 39.
7. *Bourdieu P.* In Other Words- Cambridge: Polity Press, 1990- P. 14.
8. *Parker J.* Op. cit.- P. 39.
9. *Layder D.* Op. cit.- P. 61-62.
10. *Parker J.* Op. cit- P. 10-46.
11. *Ritzer G.* Op. cit- P. 400.
12. *Ritzer G., Gindoff P.* Op. cit- P. 16-18.
13. *Bourdieu P.* In Other Words- P. 31.
14. *Bourdieu P.* Outline of a Theory of Practice.- Cambridge: Cambridge University Press, 2002 (1977).- P. 3.
15. Ibid.
16. Ibid.
17. *Layder D.* Op. cit- P. 72.
18. *Throop C. J., Murphy K. M.* Bourdieu and Phenomenology: A Critical Assessment // Anthropological Theory.- 2002.- V. 2.- №2.- P. 185-207.
19. *Bourdieu P.* Social Space and Symbolic Power // Sociological Theory.- 1989.- V. 7- P. 15.
20. *Burkitt I.* Technologies of the Self: Habitus and Capacities // Journal for the Theory of Social Behaviour.- 2002.- V. 32- №2.- P. 219-237.
21. *Bourdieu P.* Social Space and Symbolic Power.- P. 14.
22. *Ritzer G.* Op. cit- P. 401.
23. *Bourdieu P.* The Logic of Practice- Stanford, CA: Stanford University Press, 1990- P. 52.
24. *Parker J.* Op. cit.- P. 45.
25. Ibid- P. 46.
26. Ibid.- P. 44.
27. *Layder D.* Op. cit- P. 72.
28. *Bourdieu P.* Social Space and Symbolic Power.- C. 18.
29. *Bourdieu P.* Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste.- Cambridge, MA: Harvard University Press, 1984.- P. 486.
30. *Bourdieu P.* Outline of a Theory of Practice- P. 81.
31. Ibid.- P. 78.
32. *Layder D.* Op. cit- P. 73.
33. *Bourdieu P.* Outline of a Theory of Practice.- P. 95.
34. *Ritzer G.* Op. cit.- P. 405.
35. *Bourdieu P.* The Logic of Practice- P. 81-97.
36. *Ritzer G.* Op. cit- P. 405.
37. *Bourdieu P.* Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste- P. 466.
38. *Potter G.* For Bourdieu, Against Alexander: Reality and Reduction // Journal for the Theory of Social Behavior.- 2000.- V. 30.- № 2.- P. 229-246.
39. *Parker J.* Op. cit- P. 44.
40. Ibid.- C. 45.
41. *Ratner C.* Agency and Culture // Journal for the Theory of Social Behaviour- 2000.- V. 30- № 4- P. 413-434.- P. 425.
42. *Vandenberghe F.* «The Real is Relational»: An Epistemological Analysis of Pierre Bourdieu's Generative Structuralism // Sociological Theory- 1999- V. 17.- № 1 (March).- P. 49.
43. *Bourdieu P.* The Craft of Sociology. Epistemological Preliminaries- Berlin: De Gruyter, 1991- C. 18.
44. *Wacquant J. D.* Interview with Pierre Bourdieu // Theory, Culture and Society- 1993.- V. 10- C. 21.
45. *Ritzer G.* Op. cit.- P. 406.
46. *Dillon M.* Pierre Bourdieu, Religion, and Cultural Production // Cultural Studies - Critical Methodologies- 2001.- V. 1.- № 4- P. 411-429.
47. *Sayer A.* Bourdieu, Smith and Disintegrated Judgement // The Sociological Review- 1999.- August- P. 403-431.
48. *Bourdieu P.* Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste- P. 63-170.
49. *Gartman D.* Book Review. *Culture and power: The Sociology of Pierre Bourdieu.* By David Swartz II American Journal of Sociology- 1999 (May).- V. 104.- № 6.- P. 1889-1890.
50. *Pileggi M. S., Fatten S.* Introduction: Bourdieu and Cultural Studies // Cultural Studies- 2003- V. 17- № 3/4.- P. 313-325.
51. *Ritzer G.* Op. cit- P. 407.
52. *Bourdieu P.* Pascalian Meditation.- Cambridge: Polity Press, 2000- P. 111.

A. Osypchuk

«STRUCTURE» - «AGENCY» SYNTHESIS IN PIERRE BOURDIEU'S REFLECTIVE SOCIOLOGY

This article discusses the ways by which Bourdieu avoided both structural and agency reductionism and built their synthesis. From this perspective, the author analyses the main concepts of reflective sociology and their heuristic potential.